

De afkortingen N.H.S. en V.S. op maten en gewichten

A. Appel

Op diverse inhoudsmaten en gewichten uit 1828 (tinnen maten uit 1830 en later) staan de afkortingen N.H.S. of V.S. afgeslagen. Mij is daarvan het volgende bekend:

- $\frac{1}{4}$ mud, lage geduigde maat, 1828, verm. geijkt door P. Moerbeek te Haarlem. Bron: *Nederlandse metrieke inhoudsmaten* van G.M.M. Houben, p. 88. Houben meldt 'spaan/gekuipt' wat niet klopt, aangezien de maat geduigd is. Bovendien gebruikt hij nergens anders in het boek het woord 'gekuipt'.
- in hetzelfde boek wordt bij houten maten het merk VS genoemd, aanbidding arrondissement Leeuwarden, 1828. In de kolom waar 'geduigd/spaan/gedraaid' staat, is slechts een liggend streepje genoteerd.
- in het boek *Meten en wegen in Friesland* van M.A. Holtman wordt op p. 154 onder 'houten inhoudsmaten' het merk VS genoemd met de tekst: 'Spanen maten van een $\frac{1}{2}$ NED MAATJE tot 2 NED SCHEPEL 20 KOP. Aanbidding in alle drie Friese arrondissementen in 1828'. Op p. 140 is een foto te vinden van een 1 NED SCHEPEL (Leeuwarden, 1828) en op p. 141 vier kleinere (Heerenveen, 1828).
- in hetzelfde boek op p. 158 onder 'Messing gewichten' het merk V.S. met de tekst: 'V.S. op gewichten uit 1828–1830. Ze werden in alle drie arrondissementen aangeboden'. Op p. 8 is een kleurenfoto te vinden (afb. 32) van vier van zulke gewichten (Leeuwarden, 1828).
- in het Westfries Museum te Hoorn bevinden zich twee sets tinnen maten van de Hoornse gieter L.B. Ruttenberg. Alle maten zijn geijkt door arrondissementsijker F. Brouwer te Hoorn. De ene set (zes stuks: van Ned. kan t/m dubbele vingerhoed) alle in 1832. De andere set (zeven stuks, van Ned. kan t/m vingerhoed) op één na in 1836; alleen de kleinste is geijkt in 1835 (en niet herijkt in 1836). Bovenop het handvat zijn alle maten gestempeld met N.H.S., behalve de kleinste van de oudste set, omdat deze het handvat mist. De letters op de oudste set zijn 5,5 mm hoog, op de jongere set zijn ze 4 mm hoog.
- in mijn collectie bevindt zich een messing knopgewichtje met het opschrift 1 NED ONS N.H.S., geijkt te Haarlem in 1828. De letters zijn 3 mm hoog en de beide letters S staan in spiegelbeeld.
- verder bezit ik een eiken spanen maat met ijzeren banden, met het opschrift 1 NED SCHEPEL / 10 KOP / VS, geijkt te Leeuwarden in 1828, dus identiek met de maat op de foto op p. 140 in het boek *Meten en wegen in Friesland*.
- als derde in de collectie nog een maat uit 1828: een geduigde maat geijkt te Haarlem, met het geschilderde opschrift $\frac{1}{2}$ NED. SCHEPEL / $\frac{1}{2}$ DEKALITER. Rechts van de jaarletter staan de ingebrande letters NHS (afb. 1a/b). Onderop de bodem staat het makersmerk FIM ingebrand (afb. 1c).
- enige jaren geleden kocht ik op een veiling een 12-gats dekselblok met negen gewichten van 5 NED. ONCEN t/m 5 N.W. Zeven van deze gewichten hebben de instempeling NHS en ze zijn eenmaal geijkt te Haarlem in 1828 (afb. 2).

Gevolgtrekkingen

Uit deze gegevens komt een aantal interessante feiten naar voren:

- al deze maten en gewichten zijn slechts eenmaal geijkt, terwijl andere tinnen maten en spanen maten toch in veel gevallen vele malen zijn herijkt. Dat het kleinste tinnen maatje van de jongste set niet is meegeijkt met de rest, is opmerkelijk;
- al deze maten en gewichten vertonen weinig gebruiksslijtage. Het lijkt erop dat ze niet echt zijn gebruikt;
- het feit dat de tinnen maten op het grondvlak al een gietersmerk dragen duidt erop dat de instempeling N.H.S. géén fabrieksmerk is. Overigens was de voorgeschreven plaats voor het fabrieksmerk op tinnen maten onderop de bodem of op de bovenrand. Dat laatste heb ik nog nooit gezien;
- het merk V.S. komt zowel op spanen maten als op messing gewichten voor. Voor het maken van spanen maten is een heel ander soort vakmanschap nodig dan voor het maken van messing gewichten, en het is daarom zeer onwaarschijnlijk dat ze door dezelfde fabrikant werden vervaardigd. Het merk V.S. is dan ook waarschijnlijk geen fabrieksmerk;
- het is ongebruikelijk dat een fabrikant zijn maten en gewichten aanbiedt in alle drie Friese arrondissementen. Ook dit wijst erop dat het merk V.S. geen fabrieksmerk is;
- het merk N.H.S. komt voorzover bekend alleen voor in Noord-Holland, en het merk V.S. alleen in Friesland. Ik veronderstel daarom dat de N.H. van het merk staat voor Noord-Holland(se) en de V. voor Vriesland of Vriese, de toen gebruikelijke spelling voor Friesland en Friese.

Afb. 1a Geduigde maat met geschilderd opschrift ½ NED. SCHEPEL / ½ DEKALITER, geijkt in 1828 te Haarlem.

Afb. 1b Ijkmerk van Moerbeek te Haarlem, jaarletter I van 1828, eigendomsmerk NHS.

Afb. 1c Fabrieksmerk van de kuiper op de onderzijde van de bodem: FIM.

Fabrieksmerken in de periode 1820–1869

In de periode 1820–1869 was slechts voor twee soorten voorwerpen een fabrieksmerk voorgeschreven, namelijk:

- 1 voor ijzeren (en blikken en koperen) inhoudsmaten voor **droge** waren. Het K.B. van 29-8-1828 (Stb. nr. 53): ‘De fabrikanten zullen daarenboven verplicht zijn, op elke maat, hunnen naam, hetzij voluit of bij verkorting, of anders hun fabrieksmerk, onder de voorgeschreven benamingen te plaatsen’.
- 2 voor tinnen maten, invoering per 1-4-1830. Het K.B. van 22-3-1829: ‘Zij [fabrikanten van tinnen vochtmaten] zullen wijders gehouden zijn, hunnen naam of hun fabrieksmerk aan de buitenzijde des bodems, of op den bovenrand der maat in te slaan’.

Hoewel het KB van 29-8-1828 (Stb. nr. 53) als titel heeft: ‘houdende verordeningen nopens de vervaardiging der ijzeren inhouds-maten voor droge waren’, worden in artikel 10, 11 en 12 ook *blikken* maten genoemd en artikel 13 heeft als tekst: ‘Alle zoodanige andere samenstelling, zoo van ijzeren, koperen als van blikken maten, waardoor derzelve fraaiheid en stevigheid bevorderd worden, zijn over het algemeen geoorloofd, mits hierdoor geene afwijkingen van de eens vastgestelde inwendige afmetingen der inhoudsmaten ontstaan’. Inderdaad zijn droge maten ook bekend van blik, koper en messing.

Korenschalen vallen in principe dus ook onder de onder 1 genoemde categorie, en er zijn korenschalen met de namen van WL&Co en Becker & Buddingh bekend. Houben zegt over korenschalen (p. 46): ‘Hoewel dat niet verplicht was, dragen de maten altijd een fabrieksmerk’. Naar mijn mening was het wel verplicht, maar werd het lang niet altijd gedaan. Over het algemeen dragen de metrieke korenschalen namelijk géén fabrieksmerk. Ook de gewone metalen droge inhoudsmaten in mijn collectie zijn niet allemaal voorzien van een fabrieksmerk.

Voor alle andere maten en gewichten was een fabrieksmerk in de periode 1820–1869 niet voorgeschreven en als de merken N.H.S. en V.S. buiten beschouwing worden gelaten, zijn er vrijwel geen gewichten bekend met een fabrieksmerk. Maar op inhoudsmaten en lengtematen zijn toch redelijk wat fabrieksmerken bekend.

Gewichten: in het *Vademecum van de Nederlandse metrieke gewichten* wordt vermeld dat fabrieksmerken pas in het Reglement van 1869 worden voorgeschreven. In het overzicht van fabrieksmerken staat in slechts twee gevallen een jaartal van voor 1870 (P. Rijksen, Utrecht, 1868 / Becker & Buddingh, Arnhem, 1866), maar dat is het eerste jaar van aanbidding en waarschijnlijk gebruikten ze pas vanaf 1870 het afgebeelde fabrieksmerk. Ik heb in mijn collectie een curieus ongeijkt gewichtje met op de zijkant van de romp ingeslagen: M.S.N.I.NED.ONC.1852. De M staat verkeerd om, misschien is een W bedoeld. De drie letters kunnen een fabrieksmerk zijn, maar ook een eigendomsmerk. Op p. 2594 van ‘METEN & WEGEN’ staat op afb. 10 een doos metriek apothekersgewicht, geijkt te Maastricht in 1842. Op het medicinaal pond is de naam te zien van de Maastrichtse fabrikant J.P. Kraus. Limburg neemt overigens met maten en gewichten een wat uitzonderlijke plaats in (zie verderop). Zo waren bijvoorbeeld tot en met 1845 de ijkkletters hier afwijkend van de rest van Nederland.

Lengtematen: hiervan bestaat slechts een onvolledige, ongepubliceerde lijst van fabrieksmerken van de hand van Jan Bot. Hierop komen geen fabrieksmerken van voor 1870 voor. Aangezien er nog geen boek bestaat waarin de Nederlandse lengtematen worden behandeld, moet ik in mijn eigen collectie zoeken. Hoewel ik uit de periode 1820–1869 betrekkelijk weinig geijkte lengtematen heb (aanzienlijk minder dan gewichten), vind ik toch nog zeven met een naam of initialen:

- 1 meterstok uit 1827, aanduiding NEDERLANDSCHE EL (*METER*) met het vermoedelijke makersmerk VAN ACKERE TE CORTRYK (zie afb. 18 van het boek *Grensverschuivingen tussen België, Nederland, ...*) en dat is dus een voorwerp uit het huidige België. Opmerkelijk is dat *METER* op zijn Nederlands gespeld is, terwijl in de periode 1820–1869 op de lengtematen uit het huidige Nederland meestal de Franse aanduiding *METRE* staat.
- 2 hardhouten 2-meterstok uit 1864 met de aanduiding DUBBELE NEDLANDSCHE ELLE (2 *METRES*), met arrondissementssijk van D. Schaap te Hulst. In dezelfde letters als de aanduiding staat de naam A. DE SMIDT.
- 3 meterstok, eveneens uit 1864, met als lengteaanduiding alleen maar een '1'. De stok (zonder handvat) heeft nog meer vreemde kenmerken. Zo ontbreekt de arrondissementssijk en ook staan bij de maatstreepjes geen cijfers. Wel is een jaartal 1864 ingeslagen, als ijkmerk een gotische x (1867) en de initialen J.N.M.
- 4 meterstok zonder handvat uit 1858 met de aanduiding NEDERLANDSCHE ELLE (*METRE*) met arrondissementssmerk van J.Th. Dirks te Zierikzee. In dezelfde letters als de aanduiding staan de initialen M.P.M. Deze stok vertoont veel overeenkomst met de stok onder 2: Zeeuws, bruin fijnnervig hardhout met metaalinleg en hetzelfde type letters en cijfers, hoewel de cijfers in grootte verschillen. De cijfers en letters van deze meterstok zijn identiek met die op mijn meterstok met handvat uit 1871 met het fabrieksmerk VDS / B (Van de Sande, Breskens). Ook deze stok is van bruin fijnnervig hardhout en heeft metaalinleg. Mogelijk zijn de twee Zeeuwse stokken van voor 1870 ook van Van de Sande, en zijn de naam en de initialen op die stokken toch eigenaarsmerken.
- 5 meterstok met handvat uit 1821 met de aanduiding NED. ELLE (*METRE*). Het arrondissementssmerk stelt een plant voor en is waarschijnlijk van een Amsterdamse hulpijker. Bij de top staat J.M.KLEMAN & ZOON.
- 6 meterstok zonder handvat uit 1827, NEDERLANDSCHE EL (*METRE*), geijkt te Amsterdam. Deze stok heeft een soort aanduiding die gewoonlijk alleen voorkomt op duimstokken, namelijk cijfers bij elke centimeter en elke centimeter verdeeld in millimeters. Aan het eind van de stok staat het meest uitgebreide fabrieksmerk dat ik ooit heb gezien: J.M.KLEMAN & ZOON AMSTERDAM / KONINKLYKE INSTRUMENT=MAKERS.
- 7 stok van een halve meter met handvat uit 1826, geijkt te Rotterdam door J.G. Arbon. Deze stok heeft aan twee zijden een maatverdeling en bij de eerste centimeter staat DUIM en bij de laatste decimeter staat PALM. De aanduiding is HALVE NEDERLANDSCHE EL ($\frac{1}{2}$ *METER*) en bij de top staat ARBON & KRAP A ROTTERDAM. In een overzicht van het Adler Planetarium wordt vermeld dat H.G. Arbon en de weduwe A.H. Krap omstreeks 1835 een winkel hadden in Rotterdam en dat ze worden genoemd als 'Nautical Instrument Makers'. Tevens waren ze boekhandelaars en gaven boeken uit in de jaren 1816–1827.

Houten inhoudsmaten: in het boek *Nederlandse metrieke inhoudsmaten* (G.M.M. Houben, 1988) worden slechts drie fabrieksmerken vermeld uit de periode 1820–1869:

- 1 FIM op geduigde maten, Haarlem, 1828 (zoals hiervoor beschreven op de NHS-maat);
- 2 JCJ op gedraaid houten maten, Amsterdam, 1845–1870;
- 3 AGH op spanen maten, Leiden, 1820–1869.

Ter vergelijking: in genoemd boek staan vanaf 1870 maar liefst 85 merken vermeld voor houten inhoudsmaten, waarvan de meeste (78) op geduigde maten. Vanaf 1870 werden gedraaide en spanen maten nog maar weinig gemaakt en ze waren vanaf 1913 niet meer herijkbaar.

Op foto K21 in *Meten en wegen in Groningen* staat een spanen maat met het merk UC in ovaal, het merk van U.C. Groeneveld, Groningen, 1839–1841. In mijn eigen collectie heb ik zeven gedraaide houten maten. Eén daarvan is een gedraaide houten melkmaat met oor. Onderop staat het arrondissementssmerk van D. Dobbe, die de maat ijkte te Gouda in 1865. Verder staat daar met losse letters GEB•HD. Gezien de professionele manier van aanbrengen betreft dit waarschijnlijk een makersmerk. De zes andere zijn droge maten, waarvan vijf met een fabrieksmerk, alle onderop:

- JCJ Amsterdam, 1834 (dus 11 jaar eerder dan hiervoor vermeld)
- PIW Amsterdam, 1842 (bekend van modellen van het ijkwezen, zonder datering)
- KM Hoorn, 1823 en 1839
- AAK Alkmaar, 1868 (AA zonder dwarsstreepje; merk ook op gedraaide kaaskop).

Verder heb ik een spanen 2 NED MAATJE, geijkt te Gent vóór 1830, met onderop het makersmerk SETH GEND. Lang geleden kocht ik van een tuinder te Andijk een geduigde houten maat met geschilderd opschrift $\frac{1}{4}$ N.L. MUD / 25 KOP / P P. Helaas zijn de ijkmerken wat onduidelijk, maar in de collectie van het Snouck van Loosen-huis te Enkhuizen staat een vrijwel identieke maat, zonder de aanduiding P P, maar wel met

een duidelijke arrondissementsijk van Brouwer te Hoorn en de gotische n van 1857. Een spanen kwart mud kocht ik van een tuinder even buiten Hoorn. Deze maat is geijkt door Spanjaardt te Alkmaar in 1839 en heeft een met beitel aangebracht opschrift en het fabrieksmerk H V. Afgaande op mijn eigen collectie lijkt het erop dat fabrieksmerken op houten maten eerder regel dan uitzondering zijn.

Metalen natte maten: (geen tinnen maten): omdat metalen **droge** maten vanaf 1828 moesten zijn voorzien van een fabrieksmerk is het aannemelijk dat fabrikanten, die zowel natte als droge metalen maten vervaardigden, al hun maten van een fabrieksmerk voorzagen. Er is dan ook een redelijk hoog percentage van de natte metalen maten van een fabrieksmerk voorzien. In de lijst van Houben tel ik in de categorie 'metalen maten' 57 merken van vóór 1870. Het betreft maten van ijzer, blik, koper en messing. Dat kunnen echter in principe allemaal droge maten zijn. In het boek van Houben zijn diverse metalen natte maten met fabrieksmerken te vinden op p. 97–98 (4×). Verder zijn nog bekend een roodkoperen wijnmaat van Meezenbroek te Groningen en messing melkmaten uit Groningen.

Van de tien metalen natte maten van vóór 1870 in mijn collectie zijn er zes voorzien van een fabrieksmerk, namelijk H.N.BOSMAN LEYDEN (twee maten, de ene van 1832, de andere van 1864, mogelijk op vervangen soldeer), I.I.B. (Maastricht, 1844) en B (Heerenveen, 1864). Van de andere (M.B. en I.C.H.) zijn geen eerste ijk en arrondissementsmerk meer te zien.

Officiële voorschriften

Volgens mijn gegevens was **Holland** van 1814 tot 1840 een provincie van het Koninkrijk der Nederlanden; bij de Grondwetsherziening van 1840 werd het gebied gesplitst in Noord- en Zuid-Holland. Toch was er al voor die tijd een Provinciaal Blad van Noord-Holland! In 1831 (nr. 99) wordt echter wel duidelijk gesproken over de *provincie Holland*.

In het Provinciaalblad van Noord-Holland van 1828 vond ik het volgende:

No. 17 7-2-1828 Dispositie van den 7 Februarij 1828, no. 28, houdende last, om alle de openbare lagere scholen, van een volledig stel maten en gewigten te voorzien. Het stel zal moeten bestaan

- a. Uit een houten nederlandsche elle (mètre), behoorlijk in palmen, duimen en streepen afgedeeld.
- b. Uit een ijzer gewigt, ter zwaarte van een nederlandsch pond (kilogramme).
- c. Uit een stel koperen gewigten van vijf nederlandsche oncen tot het wigtje ingesloten. en
- d. uit een stel inhoudsmaten van het halve nederlandsche mudde tot en met het halve maatje, ten getale van elf stuks.

Art. 1: Elk openbaar school, zonder onderscheid, alwaar in dit gewest de reken- of wiskunst wordt geleerd, zal vóór het uiteinde der maand Junij eerstkomende, voor zien moeten zijn van een volledig hier voren omschreven stel maten en gewichten.

In het Provinciaalblad van Noord-Holland van 1829 vond ik:

No. 65) Dispositie van den 4 Junij 1829 no. 33, omtrent de invoering en vervaardiging der Nederlandsche vochtmaten, voor den handel in het klein. Hierin wordt o.a. iets vermeld over de heer J.J. Maritz, metaalgietster in 's-Gravenhage die gietvormen voor tinnen maten kan leveren.

In het Provinciaalblad van Noord-Holland van 1830 staat:

No. 85 Dispositie van den 25 Augustus 1830, no. 8, houdende last om alle openbare lagere scholen van een stel tinnen vochtmaten te voorzien van de Nederlandsche kan tot de Nederlandsche vingerhoed, te zamen zeven stuks, welke, tot besparing van kosten, van geene deksels behoeven voorzien te zijn, (etc.).

In het Provinciaalblad van Noord-Holland van 1831 vind ik nog:

No. 142 Dispositie van den 8 December 1831, no. 6, houdende verzoek om opgave van de OPENBARE lagere scholen, teneinde dezelve van een Stel Tinnen Vochtmaten te voorzien.

Op de boekenzoeksite Picarta vond ik nog een boek of publicatie (onderwijs nr. 118.790): Voorlezing op het algemeene gezelschap der onderwijzers en leden der onderwijzers-gezelschappen van het vierde en vijfde district der provincie Noord-Brabant, gehouden te Eindhoven, den 26sten augustus 1828: zijnde een overzicht van behandeling, hoe men de Nederlandsche maten en gewigten bij het onderwijs tot nut zal aanwenden. J.J. Arkesteijn, 1828 (drukker), beschikbaar: Universiteit van Tilburg.

Het bewijs

Nadat ik al het bovenstaande op een rijtje had gezet stond het voor mij vast:

N.H.S. = Noord-Hollandsche Scholen

V.S. = Vriese Scholen

Een echt bewijs daarvoor had ik echter niet, totdat onze redacteur me wees op een stukje van de hand van R.P. Siekerman te Amsterdam, over *Meten en wegen in Ouder-Amstel in vroeger jaren* (Ouderkerk a/d Amstel, 2007). Hierin wordt de afkorting N.H.S. genoemd en verklaard. De heer Siekerman verwees me desgevraagd naar het Stadsarchief te Amsterdam (GAA-GAOA 5500/270) en daar vond ik een handgeschreven tekst:

Haarlem den 1 Maart 1832

No. 46

Naar aanleiding van de Provinciale bladen No. 85 van 1830, en No. 142 van 1831, de aanbesteding plaats gehad hebbende, van de leverantie der Tinnenvochtmaten voor de *Openbare lagere scholen*, geven wij ons de Eer UEA: te kennen te geven, dat ieder stel f 5,- 15½ kost, dat dezelve behoorlijk geijkt voor den 13 Junij 1832 aan UEA: franco moeten bezorgd worden, tegen afgifte van een recu dat zulks heeft plaats gehad waarop de aannemer alhier betaling zal erlangen

Deze Maten zullen, tot menagement van kosten niet voorzien zijn van deksels, en omdat dezelve slechts alleen voor het onderwijs en dus niet voor dagelijks gebruik dienen, nimmer behoeven te worden herijkt, en daarom gestempeld worden met de letters N:H:S: (Noord Hollandsche Scholen) en bestaan in zeven stuks, dat is

Eene Nederlandsche Kan of litre.

Eene halve Kan.

Het dubbelde Maatje.

Het Maatje of de Cilitre [Decilitre]

Het halve Maatje.

De dubbelde vingerhoed.

De vingerhoed of Centilitre.

Om ons nu in staat te stellen, den Aannemer L:B: Ruttenberg in staat te stellen ter behoorlijker tijd te kunnen voldoen verzoeken

Aan het Gemeente Bestuur van
Ouderamstel [etc.]

Een bevestiging vond ik nog in het archief te Den Haag bij een archiefnummer dat ik van Arend Damman heb gekregen (ARA, 2.04.53.17/100: Aanschaffing van de nieuwe maten en gewichten bij de openbare scholen ter bevordering van / en het onderwijs in het nieuwe maten en gewichten stelsel. Daar vond ik een gedrukt stuk *Bestek en Conditie* en bij artikel 4 staat: 'Deze maten en gewigten zullen alle ter voorkoming dat dezelve niet aan den herijk onderworpen zullen zijn, door den aannemer moeten gebrand worden met het merk N.H.S. (Noord Hollandsche Scholen) en bij den arrondissement-ijker te Haarlem...' [etc].

Als andere provincies niet zo'n merk hebben aangebracht op hun schoolmaten en -gewichten is het mogelijk dat die dan wel herijkt zijn, als ze bijvoorbeeld na opheffing van een school voor de handel zijn gebruikt. Maten en gewichten van 1828 (en tinnen maten van 1830 en enkele volgende jaren) van andere provincies zijn dus mogelijk ook schoolmaten en -gewichten, en die kans is groter als ze maar eenmaal zijn geijkt. Ik heb in mijn collectie een tinnen decilitermaatje met het opschrift MAATIE (D-L), eenmaal geijkt in 1830 door A. Proot te Arnhem. Bovenop het oor staat een O ingeslagen. Kan dus een aanduiding zijn voor schoolgebruik (de O van Onderwijs?). De tinnegieter is I.G. Wilmsen, een naam die niet in het boek van Houben als fabrikant van maten wordt vermeld. Dit betreft tinnegieter J.G. Wilmsen te Deventer, bekend tussen ca. 1830 en ca. 1850.

In dezelfde map te Den Haag zitten van allerlei provincies brieven met betrekking tot de aanbesteding van de schoolmaten en -gewichten. Ook zijn daar de 'Vlaamsche provincien' bij. België maakte immers van 1815 tot 1830 deel uit van het Koninkrijk der Nederlanden. Omdat België voor 1815 deel uitmaakte van Frankrijk was daar het metriek stelsel al in gebruik, lang voordat het door Nederland werd ingevoerd. Als Nederlandse geschiedenisboekjes iets over het metriek stelsel vermelden wordt doorgaans met zekere trots geschreven dat Nederland het tweede land ter wereld is dat het metriek stelsel heeft ingevoerd. Waarschijnlijk staat dat in Belgische geschiedenisboekjes toch anders. Het huidige België was sinds 1795 een deel van Frankrijk en toen Frankrijk in dat jaar als eerste land ter wereld het metriek stelsel invoerde werd dat ook gelijk in het gebied van het huidige België gedaan en in 1796 volgde Luxemburg. In Nederland werd het metriek stelsel pas in 1820 ingevoerd, en dan nog alleen voor de gewichten en de lengtematen. De inhoudsmaten voor droge waar volgden in 1823 en de inhoudsmaten voor natte waar (waaronder de tinnen maten) pas in 1830. Omdat echter in de Zuidelijke Nederlanden (het huidige België, Luxemburg en de Nederlandse provincie Limburg) dat alles allang in gebruik was, zijn daar al vóór 1830 metrieke tinnen maten te vinden. Zo heb ik in mijn collectie een tinnen maatje met de maataanduiding ½ N. MAATIE dat geijkt is met het Nederlandse leeuwte en de Nederlandse jaarletter B van 1821. Het maatje is vervaardigd door een Maastrichtse tinnegieter met een heel bekende naam: L. van Beethoven.

In het huidige Nederland minus de provincie Limburg werden de tinnen maten voor schoolgebruik pas in 1830 en latere jaren ingevoerd. In een brief van 26-1-1828 werden toch tinnen maten genoemd, met de aantekening: 'Deze periode alleen voor de Vlaamsche provincien'. De samenstelling van de set Vlaamse tinnen maten was wat anders dan later in Nederland: 'Een stel tinnen vochtmaten van den dubbelen kan tot het halve maatje ten getale van zes stuks'.

Aanbesteding

In de brieven in het Haags archief worden namen genoemd van ‘aannemers’ die de maten en gewichten voor de scholen mochten leveren. Niet altijd is duidelijk of deze personen ook inderdaad de uiteindelijke leveranciers waren. Ik vond:

Noord-Holland	J.H. Kiesouw, Amsterdam
Drente	G.W. Kortenhorst, Deventer
Drente	werkplaats uit Eindhoven
Overijssel	G.W. Kortenhorst, Deventer
Groningen	Rousselot, Rotterdam (ijzeren maten)
Groningen	R.P. Stratingh, Groningen (aanbesteed)
Limburg	L. van Beethoven zoon, Maastricht (tinnen maten in 1828)
Oost-Vlaanderen	H. Hisette, Gent
West-Vlaanderen	Henry Jonnaert Heltsel (?), Brugge

In ‘METEN & WEGEN’ op p. 3213 wordt door J. Westers iets vermeld over tinnen schoolmaten in de provincie Groningen. De maten zijn gefabriceerd door de weduwe Wobbenius Rienewerf te Groningen en geijkt in 1830 door arrondissementsijker H. Bellinga te Winschoten. Er wordt niets vermeld over een bijzondere aanduiding voor schoolgebruik. In het artikel wordt gesproken van ‘volledige series’ maar een serie tinnen maten is eigenlijk pas volledig inclusief de 2 liter. Die maat zat wel bij de serie schoolmaten voor Vlaanderen, maar daar misten weer de twee kleinste. (**Red.:** de set tinnen maten in Groningen bestond uit zes stuks, van 1 Ned. Kan t/m 1 Vingerhoed, en droeg geen speciaal kenmerk voor schoolgebruik; er zijn 128 stellen geleverd).

In *Metten en wegen in Friesland* wordt op p. 139 door M.A. Holtman iets vermeld over de schoolmaten en -gewichten voor Friesland. In 1828 wordt de levering van 299 stellen gegund aan G.K. Olijnsma en Comp. te Jelsum. Zij noemden zich in 1831 ‘fabrikanten van Ellen, Graan- en Tinnen Vochtmaten’ maar fabriceerden als blikslagers voornamelijk ijzeren en blikken maten. Tinnen maten zijn van hen vrijwel niet bekend.

Slot

Ik heb na deze vondsten nog gewacht met publiceren totdat ik ook een bewijs van de betekenis van V.S. had gevonden, en duidelijke voorbeelden uit andere provincies had, maar dat is nog niet het geval. Wel wil ik hierbij een oproep doen aan eenieder die iets van dit soort voorwerpen in de collectie heeft (ook van andere provincies). In andere provincies had men waarschijnlijk niet een bepaalde instempeling, maar wel zullen daar ongebruikte en eenmaal geijkte maten en gewichten uit 1828 te vinden zijn. Ook zal in andere provinciale bladen en andere publicaties iets hierover te vinden zijn. Hopelijk leiden die gegevens tot een vervolgartikel. ♦

Afb. 2 Kistje gewichten, waarvan 7 stuks geijkt door Moerbeek te Haarlem, jaarletter 1 van 1828, eigendomsmerk NHS.